

ŘANĚ GOTICKÝ ČLÁNEK V KOSTELE NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V OSICÍCH (OKR. HRADEC KRÁLOVÉ) A JEHO LOKÁLNÍ VÝZNAM

Radek BLÁHA – Miroslav KOVÁŘ

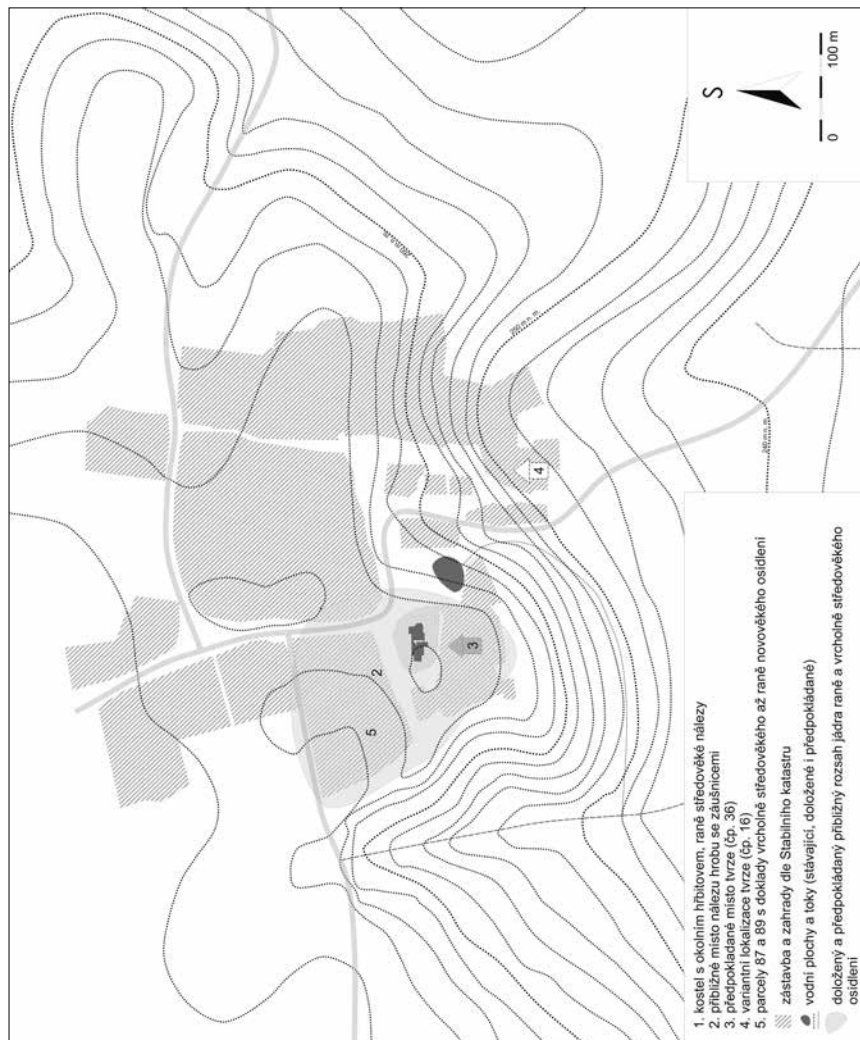
Přestože výzkum gotické architektury východních Čech v posledních letech významně pokročil, stále lze doplňovat naše poznání o charakteru a časovém rozložení zdejších staveb. Již dříve bylo zřejmé, že zastoupení zachovaných staveb v dlouhém časovém úseku gotiky není rovnoměrné. Nápadná je absence výraznějších pozůstatků, respektive detailů staveb raně gotických v oblasti širšího Hradecka. Výjimku zde představují zaniklé stavby v Hradci Králové a stavby cisterciáček a cisterciáků v Sezemicích a Klášterské Lhotě.

O to cennější je zazděný raně gotický článek (obr. 2–3; 4:1) v jižní stěně dodatečně předsíně přistavěné k lodi kostela Panny Marie v Osicích (okres Hradec Králové). Byl zde osazen s fragmentem archivoly nejspíše lomeného portálu (obr. 4:1), který však umožňuje pouze omezené hodnocení a není předmětem našeho příspěvku.¹⁾ Je pravděpodobné, že uvedený fragment portálu může s dotčeným fragmentem souviset. Mohl by pak představovat boční, respektive asi čelní stranu svislé části portálového ostění. Tomu by napovídaly i dimenze oblého prutu, které se u obou zlomků příliš neliší. Fragmentárnost druhého zlomku však další bezpečné soudy neumožňuje.

Retrospektiva bádání

Popisovaný fragment, který je cenným dokladem raně gotické fázi výstavby kostela (pokud sem ovšem nebyl umístěn z jiné stavby), nám známá literatura pojednávající o kostele dosud nereflektuje. Je možné, že prvek

1) Nelze vyloučit, že prvky byly součástí starého pískovcového portálu, který býval zazděný ve hřbitovní zdi. Karel Václav VENDL – Jana MAREŠOVÁ, *Edice nedokončeného soupisu uměleckých památek politického okresu pardubicko-holicko-přeloučského*, Praha 2007, s. 107.

Obr. 1: Osice (okres Hradec Králové). Situační plán s objekty a nálezy uvedenými v textu. R. Bláha 2020.

byl v analytickém přiznání ponechán teprve před nedlouhou dobou. Starší literatura se letmo zmiňuje o gotickém presbytáři a barokní chrámové lodi a za barokní považuje i věž.²⁾ Sakristie je kladena dokonce do doby románské.³⁾ Stavba je považována obecně za zbarokovanou gotickou stavbu,⁴⁾ jindy je v hesle Osice opomenuta.⁵⁾ Dosud nejpodrobněji popisují kostel Umělecké památky Čech, které přisuzují středověké výstavbě presbytář, ale i obvodové zdivo lodi a západní věž. Kostel považují za stavbu z doby před rokem 1400.⁶⁾ D. Líbal popsal vrcholně gotickou fázi výstavby kostela a zařadil jej do doby po polovině 14. století.⁷⁾ K. Kuča připomněl cihelné zdivo kostela a synteticky jej datoval do 2. poloviny 14. století.⁸⁾

Stručný popis a rozbor

Využití materiálu ze starší stavby je velmi běžným jevem, v regionálním kontextu bylo dokumentováno například využití fragmentů obloučkového vlysu ve zdivu gotického presbyteria kostela sv. Jakuba v Přelouči.⁹⁾

Pojednáváný prvek má lapidární formu. Je tvořen oblounem, podél kterého běží pás diamantů, respektive diamantového dekoru. Ten je oddělen zářezem od další pečlivě opracované plochy, dílce, který byl pravděpodobně

2) Josef NECHVÍLE, *Soubor památností chrámů Páně Albrechtického, Kunětického, hradní kaple Kunětické, Opatovického, Osického a Podulšanského*, Method VI, 1880, s. 109–113, zde s. 112; František Karel ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, Díl III, Místopis, Pardubice 1909, s. 379; K. V. VENDL – J. MAREŠOVÁ, *Edice nedokončeného soupisu*, s. 103.

3) K. V. VENDL – J. MAREŠOVÁ, *Edice nedokončeného soupisu*, s. 103–104. Do pardubického muzea se měl z kostela v Osicích dostat údajný románský sloupek ze 12. století: Sine autor, *Městské museum v Pardubicích*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 18, 1910, s. 38.

4) Zdeněk WIRTH a kol., *Umělecké památky Čech*, Praha 1957, s. 555.

5) Vladimír ZIKMUNDA, *Lázně Bohdaneč*, in: Hugo Rokyta – Jiří Hilmera (edd.), Pardubice. Státní zámek a městská rezervace památkové správy. Publikace Státní památkové správy, Praha 1954, s. 45; Jakub PAVEL – Jaroslav HEROUT, *Památky v okolí Kunětické Hory*, in: Hugo Rokyta – Jiří Hilmera, Kunětická hora. Státní hrad a okolí. Publikace Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody, Praha 1958, s. 29–34, zde na s. 32.

6) Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 2, K/O*, Praha 1978, s. 553.

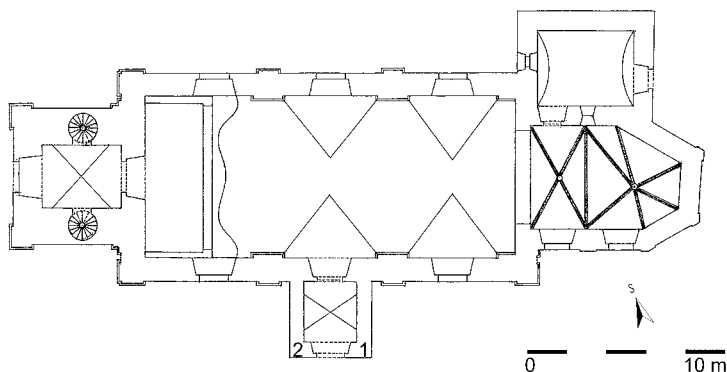
7) Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v Čechách*, Praha 2001, s. 308.

8) Karel KUČA, *Atlas památek, Česká republika. O/Ž*, Praha 2002, s. 782, srovnej též Jaroslav TEPLÝ, *Feudální pozemková držba na předhusitském Chrudimsku*, Pardubice 1997, s. 191, pozn. 21.

9) Jaroslav HEROUT, *Několik dílčích poznatků o stavebním vývoji památek*, Památková péče 34, 1974, s. 161–175, zde s. 162.

součástí ostění (obr. 3; 4:1). Bohužel z profilace prvku je zřetelný jen tento nevelký úsek, který neumožňuje ani podrobnější představu o profilu oblého prutu. Diamanty mají obdélný tvar a jsou drobnějšího měřítka. Pás diamantového dekoru často doprovázel nárožní profilaci ostění – kterému velmi pravděpodobně náleží i pojednávaný detail – našich raně gotických portálů, a to i těch, které vznikaly po roce 1250 (viz níže). Podobně je provedeno a umístěno diamantování na vnějším líci ostění, které bylo objeveno v přístavku na jižní straně lodě římskokatolického kostela ve slovenském Zvolenu.¹⁰⁾

Již jsme uvedli, že využití a recyklace materiálu ze starší stavby je běžným jevem. Nelze vyloučit, že prvky pocházejí ze stavby samé, ale mohly připutovat i odjinud. Můžeme uvést například zajímavý kostel v Řečici u Humpolce, kde byly v novostavbě kostela z první čtvrtiny 14. století¹¹⁾ využity četné středověké detaily, u kterých se předpokládá i dovoz.¹²⁾ Dokonce zde byl, tak jako v našem případě, zazděn rovněž segment záklenku s diamantovým motivem, druhotně osazený ve zdivu sakristie.¹³⁾

- 1 poloha prvku s diamantovým dekorem
2 poloha fragmentu archivolty nejspíše lomeného portálu

Obr. 2: Osice (okres Hradec Králové). Plánek kostela s vyznačenými zazděnými prvky ve zdivu předsíně. Podle V. K. Vendla a J. Marešové 2007, 105, upraveno.

10) Vladimír ÚRADNÍČEK, *Niektoré významnejšie nálezy*, Zpravodaj Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici 10, 1967, s. 62–65, zde s. 62.

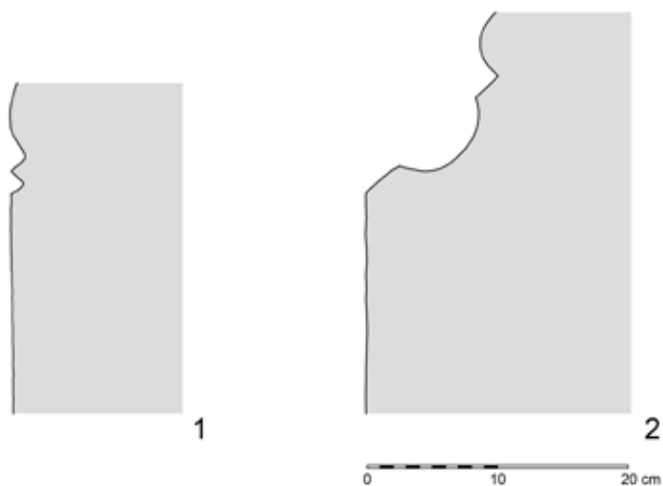
11) D. LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 436.

12) Jan SOMMER, *Pozůstatky neznámé středověké stavby ve zdech kostela v Řečici u Humpolce*, Sborník Společnosti přátel starožitností 4, 1996, s. 105–110, zde s. 110.

13) J. SOMMER, *Pozůstatky neznámé středověké stavby*, s. 110.

Obr. 3: Kostel Panny Marie v Osicích (okres Hradec Králové). Druhotně osazený raně gotický fragment v jižní předsíni kostelní lodi. Foto M. Kovář 2020.

Obr. 4: Kostel Panny Marie v Osicích (okres Hradec Králové). 1 – profilace části ostění s dekorem diamantů (viz obr. 2:1), 2 – profilace druhotně osazeného záklenku portálu (viz obr. 2:2). Zaměřil M. Kovář. Překreslil M. Semerád 2020.

Pro rámcově časované zařazení detailu je však rozhodující motiv diamantování, které doprovází oblý prut. S motivem dekoru architektonických prvků v podobě diamantů se setkáváme v německém prostředí u vrcholně a pozdně románských staveb. Jeho větší rozšíření, zahrnující především jihovýchodní a jihozápadní geografickou část, je doloženo již v době kolem poloviny 12. století. V Anglii a ve Francii byl tento motiv, který je vlastně odrůdou hvězdicového motivu, znám přibližně o desetiletí dříve (tedy před polovinou 12. století). Podstatné je zjištění, že v naturalistickém ornamentu vyspělé gotiky již neměl místo.¹⁴⁾

Motiv diamantů je třeba odlišit od dekoru v podobě tzv. vlčích zubů (u nás např. západní portál v Oslavanech, žebro z probošství sv. Martina v Kouřimi či z minoritského kláštera ve Stříbře), kde mají jehlance prolamované stěny a který vznikl patrně proměnou „normanského“ hvězdicového motivu.

Pokud obrátíme pozornost k regionálnímu a domácímu materiálu, zjišťujeme, že motiv válcového prutu ostění s motivem diamantování byl nalezen v Hradci Králové v nedávné době (obr. 5).¹⁵⁾ Zakončení oblého prutu zdejšího dílce se uplatňuje u románsko-gotických portálů. Lze připomenout například úpravu prutů severního portálu lodí kostela sv. Bartoloměje ve Vážanech nad Litavou (obr. 6). Starší fáze kostela je datována do doby kolem roku 1250.¹⁶⁾ Podobně je utvářen i válcový prut dílce pozdně románského ostění, které bylo nalezeno na hradě Brumov.¹⁷⁾ Další regionální paralely nám nejsou prozatím známy. Zmíněný prvek v Hradci má svou váhu i v tom, že Hradec byl ve své době čilým centrem raně gotické architektonické produkce. Těžiště výstavby zde v prostředních dvou čtvrtinách 13. století, kam lze velmi pravděpodobně zlomek datovat, spočívalo ve výstavbě mendi-kantských klášterů. Můžeme předpokládat, že jejich tvorba mohla ovlivnit – a to i nepřímo, přes huť opatovického kláštera – i architekturu vesnických kostelů. Takový dosud patrně neprezentovaný příklad lze uvést i v případě

14) Přehledně Thomas VON BOGYAY, *Diamantierung*, in: Otto Schmitt – Ernst Gall – Ludwig Heinrich Heydenreich – Hans Martin von Erffa, *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Bd. III, Buchpult – Dill, Stuttgart 1954, sloupec 1420–1424, zde sloupec 1420, 1423, 1424.

15) Radek BLÁHA – Miroslav KOVÁŘ – Jiří SLAVÍK, *Z nových přírůstků lapidária Muzea východních Čech v Hradci Králové (předběžná zpráva)*, *Archeologie východních Čech – supplementum 1*, Sborník k počtě Jiřího Kalfersta, Hradec Králové 2014, s. 25–35, zde s. 31–32.

16) D. LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 531.

17) Jiří KOHOUTEK – Zdeněk VÁCHA – Radim VRLA, *Pozdně románské kamenické články z hradu Brumova*, *Archeologica historica* 32, 2007, s. 303, s. 302 (obr. 8).

Obr. 5: Hradec Králové. Fragment ostění (?) s motivem diamantování.
Foto M. Kovář 2018.

Obr. 6: Vážany nad Litavou (okr. Vyškov). Kostel sv. Bartoloměje. Detail
zakončení prutu ostění severního portálu lodi. Srovnej obr. 5.
Foto M. Kovář 2020.

pozoruhodného kostela sv. Jiljí v Borech, nedaleko Jihlavy. Kostel je klasifikován jako pozdně románský, z 2. poloviny 13. století.¹⁸⁾ Z rané výstavby kostela se zde dosud nachází zajímavý fragment s nárožním prutem, který je na jedné straně doprovázen diamantováním a dalším oblounem (obr. 7). Analogickou profilaci dvou oblounů, které svírají řadu plasticky pojednaných diamantů, zde známe z několika detailů v minoritském klášterním kostele v Jihlavě (portály a římsa pilířů mezi hlavní a boční lodí; obr. 8). Připomeňme, že motiv diamantů nacházíme u mendikantů i na slavném severním portálu dominikánského klášterního kostela v Sandoměři, který vyrůstal ve druhé čtvrtině 13. století a u kterého byly spatřovány severoitalské vlivy.¹⁹⁾ Právě v Jihlavě působící huť mohla zprostředkovat kameníky, kteří vytesali i tento detail v Borech. Je však třeba připomenout, že uvedené pojetí výzdoby článku se uplatňovalo běžněji i jinde (ze samotné Jihlavy nám však nejsou další příklady známy). Vliv velkých klášterních staveb na regionální architekturu je zřejmý. To se týká i přenosu tvarosloví, tedy i v případě diamantování, který známe i odjinud. Připomenout lze premonstrátský kostel v Kláštore pod Znievom, kde na konzolách uplatněný motiv diamantování inspiroval tvarosloví některých kostelů v Turci a Pováží.²⁰⁾ Zajímavé je, že u portálů raně gotických slezských staveb, které nelze opomenout, motiv diamantování nenalezl většího rozšíření. Je zde toliko zastoupen severním portálem známého kostela Nejsvětější Panny Marie v Nowym Kościółe. Nárožní oblý prut je zde rovněž doprovázen motivem diamantování. Jeho datování osciluje od sklonku 30. let 13. století až k jeho polovině s tím, že nejnověji byl datován na skloněk první čtvrtiny 13. věku.²¹⁾ Není nezajímavé, že zakončení válcového prutu je volně srovnatelné jako v případě fragmentu s diamantováním nalezeným v Hradci.

Zajímavé je, že diamantový dekor na našich stavbách nenašel tak širokou odezvu, jakou bychom mohli předpokládat. Na současném geografickém území Čech lze dokumentovat uplatnění motivu diamantů např. již u západního portálu v patře známé chebské falcké hradní kaple, která byla již dříve časně datována do let 1165–1181.²²⁾ Motiv diamantového dekoru známe

18) Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A/I*, Praha 1994, s. 95.

19) Ze záplavy literatury obecněji například Zygmunt ŚWIECHOWSKI, *Sztuka romańska w Polsce*, Warszawa 1982, s. 40, 50, 259, 260.

20) Štefan ORIŠKO, *K problematike architektury a výzdoby středověkého Kostola sv. Martina v Martinčeku*, *Archeologia historica* 33, 2008, s. 272.

21) Tadeusz KOZACZEWSKI – Hanna KOZACZEWSKA-GOLASZ, *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wrocław 2009, s. 347, 348.

22) Zmínkou např. Anežka MERHAUTOVÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983, s. 187.

Obr. 7: Bory (okr. Jihlava). Kostel sv. Jiljí. Fragment raně gotického prvku s diamantováním mezi dvěma oblouny. Jeho forma se blíží profilaci portálu na obr. 8. Foto M. Kovář 2017.

Obr. 8: Jihlava. Minoritský klášterní kostel. Detail raně gotického portálu trojlodí. Foto M. Kovář 2016.

i z článků jak pozdně románských staveb, tak i staveb nejranější gotiky, ale i staveb s ohlasem klasické gotiky a patrně jejího poklasického stupně. Z pozdně románských staveb je třeba připomenout masivní diamantový pás v záklenku portálu kostela sv. Václava v Hrusicích, z počátku 13. století, u kterého se předpokládá někdy řezenská orientace,²³⁾ nebo přímo inspirace alsaskými vzory.²⁴⁾ Zde vytesané masivní diamanty mají ovšem jiný charakter než u námi pojednávaného prvku. Důležité je hojné uplatnění motivu diamantů na portálku do sakristie a u lichých arkád závěru pozdně románského klášterního kostela v Třebíči. Portál však vykazuje románské ostění.²⁵⁾ Zde odkazuje pozdně románská ornamentika mj. k ohlasům normánských motivů. Rovněž na portálku v severní zdi – s četnými románskými kořeny – baziliky slavného cisterciáckého kláštera ve Velehradě se uplatnil motiv diamantů.²⁶⁾ Motiv diamantování zde doprovází vnitřní profilaci ostění. Ohlasem velehradského portálku je obdobný prvek v lodi kostel a sv. Vavřince ve Vracově, který lze datovat do doby kolem roku 1240.²⁷⁾ Vliv velehradské huti je spatřován i ve fragmentu portálku zaniklého kostela v Bučovicích, kde doprovází profilaci pás diamantování.²⁸⁾ Vliv zde činné huti, jmenovitě uvedeného detailu portálu na Velehradě, je spatřován i u pozdně románského portálku – obecně řady fragmentů ostění²⁹⁾ – s diamantováním hradu Lukova,³⁰⁾ dříve spojovaného s existencí kaple,³¹⁾ jehož budování probíhalo paralelně s výstavbou velehradského kláštera. V období časně rané gotiky známe motiv diamantování ze žeber cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou.³²⁾ Geneze motivu a profilace žeber je zřejmá

23) Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, *Předrománská a románská architektura středoečeského kraje*, Praha 1983, s. 11.

24) Václav MENCL, *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, Zprávy památkové péče 20, 1960, č. 1 a č. 3–4, s. 8–26 a 112–153, zde s. 11.

25) Jeho analýzu podal V. MENCL, tamtéž, s. 21.

26) Tamtéž, s. 22.

27) Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, Hrady, Kláštery, Kostely*, Praha 1994, s. 455–457.

28) Jiří KOHOUTEK – Zdeněk VÁCHA – Radim VRLA, *Pozdně románské architektonické články z hradu Lukova*, Archeologica historica 31, 2006, s. 235–248, zde s. 243.

29) Tamtéž, s. 236–238.

30) Dalibor JANIŠ – Jiří KOHOUTEK, *Královské hrady východní Moravy a jejich úloha v mocenském a právním systému ve 13. a 14. století*, Archaeologica historica 28, 2003, s. 357–374, zde s. 362, s. 366 (obr. 11), 371.

31) Jiří KOHOUTEK, *Hrad Lukov – současný stav výzkumu*, Archeologica historica 10, 1985, s. 309–321, zde s. 319.

32) Např. Jiří KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983, s. 70, 73; kolem 1230–1240.

a shodná jako v níže uvedené Louce. Analogicky formované prvky známe již ze severofrancouzské „přechodní“ architektury (pozoruhodně blízkou analogií je například kostel v Quesmy) a diamantový dekor zde mohl skutečně zprostředkovat okruh časných středoevropských raně gotických staveb společně cisterciáckým klášterem v Maulbronnu (V. Mencl). Dále připomínáme východní portálek a některé římsy z trojlodí, ale i západní portálek z chóru do ambitu minoritského klášterního kostela v Jihlavě, který je srovnáván s portálem kostela sv. Václava v Lukovanech.³³⁾ Profilace jihlavských detailů je tvořena dvojicí oblounů svírajících pás diamantů. Kostel minimálně dílem náleží prvotní vlně gotické architektury u nás. Podobně formovaný portálek s diamantováním mezi dvěma oblouny, u kterého je spatřován ohlas cisterciáckých hutí, známe rovněž z premonstrátského kláštera v Louce u Znojma.³⁴⁾ Portálek směřoval do budovy konventu a byl osazen po jižním boku západního průčelí kostela.³⁵⁾ V architektuře kvadratury, jmenovitě křížové chodby, rezonuje ohlas ambitů dolnorakouských cisterciáckých klášterů a původem souvisí s architekturou severofrancouzskou. V těsné časové následnosti lze uvést opět výše zmíněné diamantování portálů a některých říms v trojlodí minoritského konventního kostela v Jihlavě. Uvedený motiv, tedy dvojice oblounů svírající pás diamantování, známe i z konzoly nalezené v domě čp. 14 v Michalské ulici v Praze.³⁶⁾ Je zde dokladem raně gotické výstavby, kterou dokládá již dříve známý pozoruhodný portál s nadpražím utvářeným v podobě trojlístu.³⁷⁾ V padesátých letech 13. století se pak pás diamantování uplatnil i u prvotního západního portálu konventního kostela cisterciáků ve Žďáru nad Sázavou. Základy kostela byly vysvěceny v roce 1253 a fragment západního portálu je datován mezi roky 1253–1255.³⁸⁾ Pozdní uplatnění diamantového dekoru lze uvést ze vzájemně volně související skupiny portálů několika

33) Orientačně J. KUTHAN, *Česká architektura*, s. 159, 162; J. KOHOUTEK – Z. VÁCHA – R. VRLA, *Pozdně románské architektonické články*, s. 243.

34) J. KOHOUTEK – Z. VÁCHA – R. VRLA, *Pozdně románské architektonické články*, s. 242, s. 241 (obr. 9).

35) J. KUTHAN, *Česká architektura*, s. 227; Zmínkou J. KOHOUTEK – Z. VÁCHA – R. VRLA, *Pozdně románské architektonické články*, s. 242.

36) Miroslav KOVÁŘ – Martina HRABOVÁ, *Nález raně gotických článků v Michalské ulici čp. 442 (předběžná zpráva)*, Staletá Praha 25, 2009, č. 2, s. 88–92.

37) Do literatury jej uvedl Jiří ŠKABRADA, *Středověký portál jako příčný řez. (K interpretaci smyslu tvarosloví s válečky)*, *Archeologica historica* 10, 1985, s. 475–479, zde s. 477.

38) Zdeněk CHUDÁREK, *Fragment západního portálu klášterního kostela ve Žďáru*, *Zprávy památkové péče* 61, 2001, č. 7, s. 188–194, zde s. 188, 192, 194.

kostelů na Kutnohorsku. Jsou více či méně vzdáleným ohlasem klasické gotiky. Jejich dataci lze oprít především o dekor hlavic známého portálu kostela sv. Havla v Otrybech, který je přibližně současný s portálem kostela sv. Václava v Hodkově, kde probíhá pás diamantů nikoliv po obvodu, jako v Otrybech, ale uvnitř profilace portálového ostění. Uvedený dekor se dále uplatnil v záklenku portálu nepřilíš vzdáleného kostela sv. Petra v nedalekém Slavošově.³⁹⁾ Portály lze datovat, jak to činí vesměs i dosavadní literatura, někam do doby kolem let 1260–1270. Uvedené příklady, pokud víme, jsou nejmladšími doklady uplatnění tohoto motivu v Čechách. Zdá se však, že v našem prostředí, přibližně od přelomu třetí a poslední čtvrtiny 13. století, nebyl uvedený motiv u dekorace architektonických článků dále užíván. Jako retrográdní prvek, často v synkretickém kontextu s řadou dalších detailů, nacházíme motiv diamantování i u staveb, které vyrůstaly v polovině 14. století. Připomenout lze tento motiv na hlavici v již poklasickém presbytáři kostela Nanebevzetí Panny Marie v Myslivi.⁴⁰⁾

Podobně široký výskyt diamantového dekoru, jak ve smyslu chronologickém, tak ve způsobu jejich užití na architektonických člancích, zjišťujeme i jinde v Evropě. Ve Francii byl dekor v podobě diamantů obecně rozšířen na celém území již v románském období a s předpokládaným hojným výskytem zejména v Languedocu.⁴¹⁾ Jeho časné užití, již z desetiletí po polovině 12. století, známe z bližšího geografického prostoru, například z hlavice východního sloupku v kryptě slavného premonstrátského kostela v Jerichowě. Dekor hlavic zdejších sloupků čerpal z podnětů francouzských, podnětů alsasko-lotrinských a hornorýnských, které však přetvořil ve svébytné lokální vyjádření.⁴²⁾ V pozdně románském období se tentýž motiv uplatnil též u jižního portálu Panny Marie ve Vídeňském Novém Městě. V portálu byly dříve spatřovány formy normansko-francouzské architektury, zprostředkované Bamberkem prostřednictvím Řezna, a prvky

39) Nejnověji Karel KIBIC – Vojtěch VANĚK, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku*, Vlastivědná knihovnička SPS, svazek 19, Praha 2012, s. 66, 67, 68, 159, 160, 162, 188.

40) Pavel KROUPA, *Velhartická stavební huť ve středověku a její okruh*, *Minulostí Západočeského kraje* 27, 1991, s. 25–48, zde s. 30.

41) Camille ENLART, *Manuel d'archéologie française. Depuis les temps mérovingiens jusqu'à la renaissance. I. Architecture religieuse. Première partie. Périodes mérovingienne, carolingienne et romane*, 3. vydání, Paris 1927, s. 388. Srovnej též str. 387 (obr. 178).

42) Friedrich MÖBIUS – Helga MÖBIUS, *Sakrale Baukunst, Mittelalterliche Kirchen in der Deutschen demokratischen Republik*, 3. vydání, Berlin 1969, s. 196, 197 (obr. 60).

z říšské Marky.⁴³⁾ Přibližně v téže době se motiv diamantů uplatnil např. i u slavné vídeňské „Riesentore“. U časných raně gotických staveb nacházíme motiv diamantů například u cisterciáků v již zmíněném Maulbronnu.

Pokud tedy shrneme výše uvedené, pak lze konstatovat, že motiv diamantového dekoru se prosadil v širší střední Evropě již ve 12. století a byl běžný i u pozdně románských staveb. Uvedený motiv se uplatnil i u článků nejstarší vlny raně gotických staveb. Motiv diamantování byl užíván i po polovině 13. století, ale s nástupem klasické gotiky, jak již bylo naznačeno, jeho využívání postupně vyznívá.⁴⁴⁾ V periferních oblastech přežíval přibližně ještě do sklonku třetí čtvrtiny 13. století a s nástupem poklasické gotiky již pro něj nebylo místo.

Subtilita uplatněných diamantů – pojednaných na obdélné základně – u pojednávaného prvku, dovoluje uvažovat o tom, že dílec byl součástí ostění běžného otvoru (nejspíše portálu) vesnického kostela. Z hlediska jeho chronologického zařazení se nám jeví třetí čtvrtina 13. století jako nejzazší mez, kdy mohl být prvek vytesán.

Sídlištní kontext

Kostel obkroužený hřbitovem stojí v západní části jádra obce na volné ploše, kterou můžeme označit jako náves. Prochází jí hlavní cesta od Lhoty pod Libčany na Staré Ždánice.

Jádro vsi i kostel leží na výběžku výrazného plochého návrší, které je součástí Dobřeničské plošiny tvořící jižní stranu Urbanické brázdy. Plošina se rozkládá na rozhraní mezi povodím Labe a Bystřice a vznikla erozně akumulací těchto toků. Podloží tvoří slínovce a jílovce druhohorního stáří, překryté šterkopísky. Dominantní poloha vsi s kostelem je patrná zejména od jihu z labského údolí, které převyšuje o 40–50 m. Ves Osice je uvedena již v listině hlásící se k roku 1073 mezi majetky, které byly darovány Opatovickému klášteři.⁴⁵⁾ Ve středověku byla farní vsí, v níž stávala i tvrz, která se měla nacházet v těsném jižním sousedství kostela v místech

43) Richard HAMMAN, *Deutsche und Französische Kunst im Mittelalter. II. Die Baugeschichte der Klosterkirche zu Lehnin und die normanische Invasion in der deutschen Architektur des 13. Jahrh.*, Marburg a. Lahn 1923, s. 142.

44) J. KOHOUTEK – Z. VÁCHA – R. VRLA, *Pozdně románské architektonické články*, s. 243.

45) Emanuela NOHEJLOVÁ, *Příběhy kláštera opatovického*, Praha 1925, s. 9–11.

čp. 36.⁴⁶⁾ Jistá písemná zmínka o ní pochází až z roku 1460.⁴⁷⁾ Osice byly až do husitské doby majetkem opatovických benediktinů, nelze proto zcela vyloučit, že zde mohl sídlit některý z klášterních manů.⁴⁸⁾ Ve 14. století je zde doložen farní kostel, připomínaný k roku 1352, kdy odváděl 18 grošů ročního desátku.⁴⁹⁾ Tuto zmínku je tedy možné vztáhnout ke starší podobě stavby předcházející dnešní. Roku 1403 byl spolu s kostely v Bohdanči a Kuněticích inkorporován k opatovickému klášteru.⁵⁰⁾

46) Část literatury klade tvrz též do míst čp. 16: František MUSIL, *K problematice kastelologické charakteristiky Královéhradecka*, Královéhradecko 9, 2017, s. 287–324, zde s. 300.

47) J. TEPLÝ, *Feudální pozemková držba*, s. 114. Jedná se o zástavu Soběslava z Miletínka bratřím Trčkům z Lípy: „... postupují tvrze své Osic s dvorem poplužním (...) Osic při té tvrzi a dvoru ležící i s vinnicí u téhož dvoru ležící...“, Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český* 15, Praha 1896, s. 230. Osice s poplužním dvorem (bez zmínky o tvrzi) se uvádějí ve výčtu zboží opatovického kláštera, které roku 1436 zastavil císař Zikmund Divišovi Bořkovi z Miletínka: František PALACKÝ (ed.), *Archiv český* 4, Praha 1846, s. 175. K dalším majitelům a držitelům viz též August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, Díl I, Chrudimsko, Praha 1883, s. 39, 55, 57.

48) J. TEPLÝ, *Feudální pozemková držba*, s. 116; srovnej Petr VOREL, *Dějiny města Přelouče*, I. díl 1086–1618, Přelouč 1999, s. 17. Starší regionální literatura uvádí, že tvrz byla v roce 1425 pět týdnů obléhána hradeckými husity a z toho vyvozuje, že se jednalo o zvláště pevný a významný objekt (F. K. RÓSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, s. 381; viz také F. V. VENDL – J. MAREŠOVÁ, *Edice nedokončeného soupisu*, s. 103). V tomto případě však došlo k záměně za (Mladou) Vožici (August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, Díl IV, Vysočina tábořská, Praha 1885, s. 231; srovnej též Karl Josef BIENER VON BIENENBERG, *Geschichte der Stadt Königgrätz*, Prag 1780, s. 293–294; František ŠVENDA, *Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labem*, rozdíl I, Hradec Králové 1800, s. 34; to že šlo o jihočeskou lokalitu, vyplývá z celkových souvislostí. Tvrzení však i v novější době přebírají další autoři (Jiří KRÍŽEK – Miloš ŘEZNÍK, *Hrady, zámky a tvrze na Královéhradecku*, Hradec Králové 1992, s. 61; Vladimír MÁLEK, *Dějiny obce Dobřenice na Královéhradecku (Od nejstarších dob do roku 1945)*, Dobřenice 1996, s. 147. V oblasti předpokládaného tvrzistě čp. 36 mělo dojít k nálezům zdi a dalších předmětů. A. Sedláček ve svém díle o hradech ani některé novější soupisy (Tomáš ŠIMEK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI, Východní Čechy*, Praha 1989) tvrz v Osicích neuvádějí.

49) August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický království českého*, 2. vydání, Praha 1998, s. 672. Z okolních kostelů panství opatovického kláštera to byla nejvyšší částka, srovnej v Dřítčici a Kuněticích po 15 gr., v Rosicích, Živaničích a Bohdanči po 12 gr., ve Stěžerách 6 gr.: E. NOHEJLOVÁ, *Příběhy kláštera opatovického*, s. 63; Wacław Władiwoj TOMEK, *Registra decimarum papalium, čili Registra desátků papežských z dieceze pražské*, Praha 1873, s. 90–91.

50) Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská. Místopis církevní do r. 1421*, Praha 1914, s. 424; E. NOHEJ-

O starobylosti kostela může svědčit i skutečnost, že se v jeho nejbližším okolí našly hroby s esovitými záušnicemi. Mělo k tomu dojít v roce 1884 při úpravě návsi.⁵¹⁾ V nedávné době prošla návsi kolem kostela stavba kanalizace, avšak žádné nálezy nebyly zjištěny.⁵²⁾

Doklady středověkého osídlení pocházejí zejména z oblasti severně a severozápadně od kostela, kde se do jižního svahu zařezává dnes nevýrazná vodoteč, která však v minulosti mohla být důležitým vodním zdrojem. Další možnost přístupu k vodě byla východně od kostela, kde je na mapě Stabilního katastru malý rybníček s výtokem směrem k jihovýchodu.⁵³⁾

LOVÁ, *Příběhy kláštera opatovického*, s. 45, pozn. 3; Lenka MAZANCOVÁ, *Děkanát Hradec Králové. Rozbor na základě konfirmačních knih se zaměřením na mobilitu kléru*, magisterská diplomová práce, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, Opava 2003, s. 75, T58, zde i další údaje o doložených farářích v době předhusitské; J. Nechvíle přináší údaje i pro pohusitské období (J. NECHVÍLE, *Soubor památností chrámů*, s. 112–113).

51) Václav DIVIŠ-ČISTECKÝ, *Řadové hroby s kostrami a žárové hroby v Osicích*, Český lid 1, 1892, s. 62–64, zde s. 62; F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, s. 381; V. K. VENDL – J. MAREŠOVÁ, *Edice nedokončeného soupisu*, s. 204. Mělo se jednat o řadové pohřebiště. Kostra, pod jejíž lebkou mělo být šest záušnic, byla objevena na Půlpánově zahradě severně od kostela, tedy někde v místech bývalých čp. 39 a 40. Pět z nich bylo darováno do pardubického muzea.

52) Narušené lidské kosti někde za hřbitovní zdi (bez dalších nálezů) byly dokumentovány v souvislosti s blíže neuvedeným zásahem v roce 1997. Archiv Archeologického oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové (dále jen AO MVČ).

53) Těžbou písku narušené vrcholně středověké sídliště na břehu zahrady na parcele 87 bylo dokumentováno v roce 1974: Jiří SIGL – Vít VOKOLEK, *Záchranné výzkumy archeologického oddělení KMVČ – pracoviště Hradec Králové v roce 1974*, Zpravodaj KMVČ 2, 1975, č. 2, s. 15–20, zde s. 19; Jiří SIGL, *Osice*, in: *Výzkumy v Čechách 1974*, Praha 1977, s. 136, č. 152c; střepy uloženy v MVČ, přír. č. 57/1974. Další výzkum ve stejné oblasti (na sousední parcele 89) proběhl v letech 2015 a 2018 v souvislosti se stavbou sídliště rodinných domů. Kromě pravěkých nálezů zde byly zjištěny i vrcholně středověké a raně novověké sídlištní situace: Marek PACAK – Radek BLÁHA, *Výstavba 3 rodinných domů – lokalita u kostela – inženýrské sítě a komunikace v k. ú. Osice, parc. č. 89. Záchranný archeologický výzkum, Závěrečná zpráva*, Archiv AO MVČ, Hradec Králové 2015; Radek BLÁHA – Marek PACAK, *Archeologický výzkum v intravilánu Osic, okr. Hradec Králové*, in: *Archeologické výzkumy v Čechách 2015*, Zprávy České archeologické společnosti, supplement 101, Praha 2016, s. 44; Pavel HORNÍK – Ondřej HERČÍK, *Nálezová zpráva. Záchranný archeologický výzkum při akci: Stavba 3 rodinných domů, včetně inženýrských sítí, bazénu a zahradních domků na p. č. 89 a 574 v k. ú. Osice (okr. Hradec Králové)*, Archiv AO MVČ Hradec Králové 2018; uloženo

Jádro osídlení v raném i vrcholném středověku lze tedy hledat právě v oblasti kolem kostela a v jeho západním až severozápadním sousedství (obr. 2). K datování vzniku poměrně velké, ale výškově členité návsi, se nelze dosud nějak blíže vyjádřit, dosavadní zjištění dovolují zatím uvažovat spíše o pozdně středověkém až raně novověkém období. Mapy Stablního katastru ukazují, že východní část návsi byla již v první polovině 19. století zastavěna.

Závěrem

Nelze vyloučit, že raně gotická „hut“, působící i v Hradci, mohla být zdrojem školené síly, která vytesala raně gotický fragment v Osicích. Dílec byl součástí ostění běžného otvoru vesnického kostela. Opatrně jej datujeme do širšího období kolem roku 1250.

Pokud obrátíme pozornost k regionálnímu srovnávacímu materiálu, zjišťujeme, že motiv válcového prutu ostění s motivem diamantování byl nalezen v Hradci Králové v nedávné době. Další regionální paralely nám nejsou prozatím známy. Zmíněný prvek v Hradci má svou váhu i v tom, že Hradec byl ve své době čilým centrem raně gotické architektonické produkce. Těžiště výstavby zde v prostředních dvou čtvrtinách 13. století, kam lze velmi pravděpodobně zlomek datovat, spočívalo ve výstavbě mendikantských klášterů. Lze předpokládat, že jejich tvorba mohla ovlivnit, a to i nepřímo, snad prostřednictvím huti opatovického kláštera, i architekturu vesnických kostelů.

Příspěvek byl zpracován s částečnou podporou Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Praze.

v MVČ, přír. č. 160/2015 a 5/2018. Menší soubor hradištní keramiky z areálu hřbitova získal J. Pižl v roce 2010, uloženo v MVČ, přír. č. 31/2012. Zlomky středověké keramiky byly vyzvednuty z výkopu pro kabelové vedení severně od hřbitovni zdi v roce 2015. Uloženo v MVČ, přír. č. 31/2016.

AN EARLY GOTHIC FRAGMENT IN THE CHURCH OF THE ASSUMPTION OF THE VIRGIN MARY IN OSICE (HRADEC KRÁLOVÉ DISTRICT) AND ITS LOCAL SIGNIFICANCE

This article assesses an architectural fragment featuring a band of diamond-point rustication which was later concealed inside the masonry of the porch at the Church of the Assumption of the Virgin Mary in Osice. This fragment represents a valuable remnant of the early Gothic phase of the church's history.

The fragment formed part of an ordinary aperture in the wall of this village church. It is possible that it was carved latest at some time during the third quarter of the 13th century. It can be cautiously dated to the second or third quarter of the 13th century.

It is significant that a cylindrical rod-shaped element also from a wall aperture and featuring a diamond-point motif was recently discovered in nearby Hradec Králové. No other similar examples in the region are yet known. The element found in Hradec Králové is important because the city was a major centre of early Gothic architecture. Most architectural production during this era took place during the second and third quarters of the 13th century (the period when the fragment in Osice probably originated), and was associated with the construction of mendicant monasteries. We can assume that these buildings may have influenced the architecture of village churches – not only directly, but also indirectly, via the ironworks of the monastery in Opatovice.

